

A HENNA ÉJSZAKÁJA.
A JEMENI ZSIDÓ ESKÜVŐT MEGELŐZŐ
HENNA-RITUÁLÉ JELENTŐSÉGE JEMENBEN
ÉS IZRAELBEN

Alkonyzóna, Hajnalhasadás... a harmadik évezred beköszöntétől kezdve ilyen és ehhez hasonló filmcímekkel futhatunk össze úton és útfélen, moziplakátokon, tv reklámokban. Mintha rohanó jelenünk valóságában ösztönösen is valamiféle átmenet (*passage*) jelenlétét éreznénk, olyat, melyet talán szavakba sem tudunk önteni, pedig virtuális világunkat át- meg átszövi ez a megfoghatatlanul kísérteties sejtés. Úgy tűnik, a technizálódott, kibertérben lebegő emberiség nem tud mit kezdeni sérülékeny életünk átmeneti fázisaival, holott már eleink jól tudták, hogy ezeket az életszakaszokat megfelelő módon 'kezelní' kell. Mióta a 20. század elején a meglévő etnográfiai kutatási eredményeket áttekintve Arnold van Gennep¹ korszakalkotó módon feltárta az egyetemes emberiség átmeneti rítusainak általános jellemzőit, pontos tudomásunk is van arról, hogy egyes népek, népcsoportok hogyan és miképpen küzdöttek meg az emberi létezés átmeneteinek kihívásaival, sőt azt is tudhatjuk, hogy ezek a rítusok három szakaszra oszthatók, melyből a középső szakasz, az ún. *liminális* (küszöb-) állapot, a sem ide – sem oda nem tartozás állapota, az „alkonyzóna”, az emberi psziché számára a legnehezebben feldolgozható, a legtöbb veszélyt hordozó fázist jelenti. Ennek megfelelően a liminális állapothoz kötődő ceremóniák kiemelkedő jelentőséget foglalnak el az életátmeneti (*passage*) rítusok között, melyek célja az ártó és gonosz erők távoltartása, a túloldalra való eredményes átjutás (integráció fázisa) megkönnyítése.

Az átmeneti rítusok világában nagyon izgalmas és érdekes helyet foglalnak el a házasságkötéshez kapcsolódó rituálék, szertartások a világ minden etnikumához hasonlóan a különféle zsidó közösségekben is. Amikor egy alkalommal jemeni zsidó származású barátainkat megkértük, hogy a Magyar Zsidó Múzeum nyilvánossága előtt mutassák be a jemeni zsidó esküvőt, nem várt választ kaptunk: a jemeni zsidó esküvő egyáltalán nem különleges, éppen olyan, mint más zsidó esküvő. Ami mégis különössé és egyedivé teszi a jemeni zsidó esküvői szertartásrendet nem más, mint az esküvőt megelőző henna-rituálé, vagy judeo-arab nyelven: *leilat hinne*.

1 Arnold van Gennep (1873-1957) francia etnográfus *Les rites de passage* 1909-ben megjelent művében fejti ki először az élet átmeneti rítusaira vonatkozó elméletét. Az 1960-as években egy skót etnográfus, Victor Turner különös figyelmet fordít a liminális állapotra, az ehhez kapcsolódó elméletet munkássága során továbbfejleszti.

A henna éjszakáját, pontosabban a *Menyasszony henna éjszakáját* Rachel Sharaby határozta meg először a liminális (küszöb) állapot rítusaként 2006-ban közölt cikkében.²

Miben is áll ennek a jemeni zsidók számára oly fontos hagyománynak a liminális jellege? A zsidó házasságkötés a menyegzői (*chátuná*) szertartás két része mára már egy folyamattá vált, - az eljegyzés, az (*éruzin*), melynek szerves része a menyasszony megszentelése a férj által ajándékozott gyűrűvel, azaz a férj számára való elkülönítés (*kiddusin*), valamint a *niszuin*, az esküvő maga, azaz a jegyespár „összeadása” a huppa alatt az. ún. *Hét áldás* recitálásával, valamint a nász elhálása, - talmudi időkben és későbbi korokban is olyan hagyományörző közösségekben, mint a jemeni zsidó közösség, két, időben (kb. tizenkét hónap) és térben elkülönült rítusként zajlott le.³ Az éruzint követően, - melynek jelentősége bár megközelítette a házasságkötését, hiszen az eljegyzett nőt csak válólevéllel (*get*) lehetett elbocsátani, - a menyasszony még nem tartozott hivatalosan a férfihez, a férfi családjához. A nő az eljegyzési ceremónia után tehát egy sehova sem tartozás állapotába, a se kívül – se belül fázisba került, azaz a szülői háztól már elszakadó félben volt, élete már nem csupán a saját vér szerinti családja férfi tagjainak döntéseitől függött, ugyanakkor a másik családba még nem lépett be. A *leilat hinne* szertartás lényegét tekintve nem volt egyéb mint ebben a küszöbállapotban lévő nő ártó erőktől való védelmének biztosítása. A modern korban az esküvő előtti héten lezajló, a *menyasszony henna éjszakájának* nevezett rituálé minden története ezt a védelmi funkciót töltötte be a jemeni zsidó közösségben évszázadokon át, ezt erősítette meg, ugyanakkor lelkileg előkészítette az általában igen fiatal leányt⁴ életének nagy változására.

Az alábbiakban áttekintjük melyek is ezek a liminális állapothoz köthető szertartáselemek a *lejlát hinne* során. A rituálé pontos ismertetése előtt azonban fontos megjegyezni, hogy a szertartás során végig jelen van egy, a menyasszony mellé rendelt személy, aki meghatározó védő-őrző funkciót tölt be, s aki mintegy lelki vezetőként kíséri át a fiatal lányt új életébe.⁵

Általában egy idősebb, sokszor a családhoz tartozó asszony kapja ezt a szerepet, aki járatos a menyasszony szépítése és öltöztetése mellett a henna-festésben is. Egyes közösségekben és persze a modern világban hivatásos öltöztető asszonyokat kérnek fel a rituálé pontos lebonyolítása érdekében.

Mivel ez a fontos esemény a hennáról kapta a nevét, érdemes közelebbről is szemügyre venni, miért éppen ez a meleg égövi növény, növénytani nevén a *Lawsonia inermis* lesz a menyasszony éjszakájának a főszereplője.

Ez a gyógynövényként is számon tartott, magas, szerteágazó, illatos cserje, mondhatni kisebb fa, mely akár a hét métert is elérheti, őshonos növénynek számít mind a félsivatagos, mind a trópusi vidékeken, Észak-Afrikától Nyugat- és

2 SHARABY 2006. 12.

3 KLEIN 1979. 391.

4 A jemeni zsidó nőket már szinte a pubertás koruk elején, tíz - tizenkét évesen férjhez adják, különféle történelmi-politikai okok és a társadalmi környezet befolyásának köszönhetően.

5 A liminális személyt a nehéz útszakaszon átvezetni hivatott, sokszor mágikus tulajdonságokkal felruházott vezetőről ld. Turner 2008.?

Dél-Ázsián keresztül Észak-Ausztráliáig. Leginkább a 35-40 °C fokos hőséget kedveli, és már 5 °C alatt elpusztul. Megszáritott lándzsa alakú leveleinek őrlött porát évezredek óta használják kozmetikai célokra, leginkább haj- és körömfestésre.

Minthogy a magas *lawsone* (kémiai nevén *2-hidroxi-1,4-naphtokinon*) tartalmú levélörlemény színváltó, azaz szárazon zöld színű, a bőrben található keratinnal kapcsolatba lépve azonban átvált vörösbe, ezért már ősidők óta alkalmasnak találták mágikus, leginkább a megtévesztést szolgáló célokra. Ugyanakkor ez a különleges, maradandó színváltás az átmenet szimbólumaként is szolgál. A mágikus célú hennafestés évezredes hagyományokkal bír a szubtrópusi övben élő népek között, s igen régi gyakorlat a menyasszony hennával való, sokszor magas művészi színvonalon megvalósított díszítése Afrikától kezdve Ázsiáig. Ennek alapján talán vitatható Rachel Sharaby azon megállapítása, miszerint a jemeni zsidók a muszlim környezettől vették át a henna-festés szokását.⁶

Minthogy régészeti feltárások⁷ és késő bronzkori szövegek⁸ alapján kijelenthető, hogy az ún. Termékeny félhold térségében már az ókorban is ismert volt az eljárás, meg merjük kockáztatni azt a feltevést, miszerint valószínűleg már az ókori izraeliták is ismerték és vélhetően gyakorolták ezt a kánaáni-egyiptomi szokást, melyet a jemeni zsidók és hozzá hasonlóan a szubtrópusi övben szétszóródott zsidóság a mai napig megőrzött.

Hogyan lehetséges, hogy a Tóra tanításaihoz oly hűségesen ragaszkodó jemeni zsidók ezt az eredendően pogány szertartást a mai napig is megtartják új hazájukban is, azaz a modern kori Izraelben? A Tórában testfestéssel kapcsolatos tilalmat, a közhiedelemmel ellentétben, nem találunk. A tetoválás, azaz a maradandó festés tilalma a bőr bevagdosásának pogány szokásával áll kapcsolatban.⁹ A Tóra a bőr ideiglenes festését nem tiltja. Így a mindössze pár hétig megmaradó hennával történő ábrázolások nem esnek halakhikus tilalom alá.

A jemeni zsidó menyasszony henna-éjszakáján a hennával történő festés a legutolsó aktusok egyike, az éjszaka megkoronázása. A menyasszonynak, és részben a vőlegénynek is, az ide való eljutáshoz számos más, majdnem hasonló szimbolikus fontossággal bíró rituálén kell átesnie.

A kevésbé fontos részletek elhagyása mellett vegyük sorra, melyek is ezek az események.¹⁰ A menyasszony díszítése erre a célra elkülönített helyen, kizárólag nők jelenlétében történik, melyet a korábban említett, a henna-éjszakájának rítusaiban, szokásrendjében jártas idősebb hölgy irányít. Ő az, aki saját kezűleg sminkeli és öltözteti a menyasszonyt.

⁶ „The Jews of Persia, Syria, Lebanon, Iraq, Kurdistan, North Africa, and Yemen adopted from their Muslim neighbors the ritual of dyeing the couple's hands and feet with henna.” SHARABY 2006. 14.

⁷ A több ezer éves egyiptomi királysírokban a régészek találtak a haj hennával való festésére utaló jeleket. Lásd: SMITH 2000.

⁸ A henna házassággal és termékenységgel való összefüggésére vonatkozó legkorábbi utalások megjelennek már az ugariti mitológiában is. Lásd.: DE MOOR 1971.

⁹ III. Mózes 19,28

¹⁰ A henna éjszakájának alábbi ismertetése egy jemeni zsidó családból származó, fiatal izraeli hölgy részletes beszámolóját követi, melynek során rendelkezésemre bocsátotta a saját henna rituáléjáról készített családi fotóalbumát is. Hasonlóképpen hasznos információkkal szolgált egy szintén izraeli jemenita fiatalembernek a henna éjszakáról szóló elbeszélése.

Az első, a legfontosabb díszöltözék felöltését megelőzően, a szemhéjak kékre festése történik meg. A kék festék a gonosz erőkkel szembeni védelem célját szolgálja.¹¹ A kéz és a lábujjak körmeit már korábban vörösre festik hennával. A vörös szín a termékenység jelképezi.

A Sanaa-beli családból származó izraeli adatközlőm henna rituáléja során a tradicionális sanaa-i ünnepi viseltet öltötte magára, párjával együtt. Az aranyszálakkal átszőtt, selyemből készült, két részes menyasszonyi ruha hasonlít a vőlegény díszöltözékéhez.¹² A jemeni muszlim nőkhöz hasonlóan a szoknya rész alatt a nőknek azonos anyagból készült, a lábszárakat eltakaró nadrágszerű ruhadarabot kell viselniük. Emellett érdekes módon a lábfejet szabadon hagyják¹³ és a papucsban vagy a nyitott szandálban¹⁴ láthatóak a vörös színűre festett lábkörmök. A ruhafelvételt követi az ünnepi öltözék legfontosabb darabjának, a jemeni zsidó menyasszonyok jellegzetes fejdíszének és nyakékeinek nagy szakértelmet igénylő felhelyezése.¹⁵ Először is a fejet fehér gyolccsal borítják, melyre egy vörös színű selyemkendőt kötnek. A nyakékeket még a fejdísz elhelyezése előtt teszik fel. Az egyenként akár fél kilogrammot is elérő, arany, ezüst, fehér gyöngyökből és korall-gömbökből, dombordíszítéseket, függőket tartalmazó ezüst korongokból álló nyakláncok száma elérheti az öt-hat darabot is. Régebbi időkben, ebben a fázisban kapta meg a fiatal hölgy a vőlegény és családjának ajándékait: arany- és ezüst karkötőit és számos, a kéz összes ujját ékesítő, a jemeni zsidó ötvösművészek remekműveinek számító gyűrűit. Ma már ezeket az értékes ékszereket legtöbbször kölcsönbe kapja a menyasszony. Ezt követően két öltöztető asszony igazítja a menyasszonyra az elől színes hímzésekkel díszített, hátul vörös posztóval bevont süveget, melyből két oldalt zöld színű rutaágak csüngenek. Szintén ehhez rögzítik a nagy rituális jelentőséggel bíró áll-láncot is, melyen szinte megszámlálhatatlan mennyiségű aranybúzaszem függ termékenységi szimbólumként. A süveg hátsó részéhez rögzítik a menyasszonyi ruhával megegyező anyagú derékig érő kendőt, mely mintegy köpenyként illeszkedik a vállakra, valamint az öltöztető asszony ekkor helyezi el a süveg megkoronázásaképp a váltakozóan piros és fehér virágokat tartalmazó szalagot is, amely a süveg csúcsától kétoldalt ereszkedik le a menyasszony mellkasáig.

Végezetül felkerül a fejdíszre a süveg felső harmadán, jobb- és baloldalon található termékenységi szimbólumhoz, egy-egy egyenlő oldalú arany-piros

11 Érdekeség, hogy az ádeni menyasszonyoknak nem festették ki a szemét. SHARABY 2006. 17.

12 Jemenben a menyasszony ruhája és ékszerei a vőlegény családjának nászajándéka volt, amely annak romantikus jellegén túl a családok közti megállapodás része volt és a menyasszony jövőbeli anyagi háttérét volt hivatott biztosítani. Egyúttal státusz szimbólumként is szolgált, a vőlegény családjának anyagi helyzetét fejezte ki a közösség előtt. SHARABY 2006. 16.

13 Európaiak számára érdekes módon, t.i. az ortodox hagyomány szerint a lábfejet sem lehet szabadon hagyni.

14 Észak-Jemenben a nők rendszerint mezítláb jártak, így a menyasszony szandálja ünnepi viseltetnek számított, melyet a vőlegény családja ajándékozott a részére. SHARABY 200. 18.

15 A gazdagon díszített, egyébként csak az esküvőn viselt menyasszonyi fejdísz csak az Izraelbe kivándorolt jemeni zsidók henna rituáléjában jelenik meg. Pontosabban a sanaa-i esküvői ruházat lesz a henna éjszakájának díszöltözéke Izraelben. Érdekes módon magán az esküvőn a fiatal pár már az ötvenes években is európai ruhát viselt, kifejezve a többségi Izraeli társadalomhoz, az új világhoz való kötődését is. SHARABY 2006. 24-25.

háromszöghöz rögzített, két oldalt leomló, vállig érő, túlnyomórészt fehér gyöngyszemekből álló, piros gyöngyökkel tarkított ékszerzuhatag. Az így felékesített menyasszony ekkor félrevonul és az öltöztetők a vőlegényre feladják a menyasszonyi ruhával megegyező anyagú és szín-összeállítású – esetünkben arany-fekete csíkos – köntöst, melyben a laikus szemlélő is felfedezni vélheti József pátriárka híres bibliai tarka köntösét. Erre kerül rá az arannyal, ezüsttel átszótt fekete selyembrokát palást. Aranyláncon függő nyakéket a vőlegény is visel, mégpedig a menyasszony süvegén található termékenységi háromszöggel megegyező háromszöget, melynek alapjából jelképes arany tallérok függenek.

Végül a vőlegény fejére kerül az aranyszínű kippa vagy más esetekben a jemeni férfiak által viselt turbán.¹⁶ A teljes pompájában díszelő jegyespárt¹⁷ ezután az anyák viszik kézen fogva az ünneplő tömeg elé, akik hennával, virágokkal, gonoszúzó fűszernövényekkel¹⁸ és gyertyákkal gazdagon megrakott tálakkal a fejükön vagy díszes gyertyatartókban égő gyertyákkal a kézben kísérik őket a díszterembe, örömujjongás és éneklés közepette.¹⁹

Időközben azonban a menyasszony eltűnik. Azon túlmenően, hogy a ruhaváltás a megtévesztési mágia része, s így a henna éjszakája során a menyasszony legalább három alkalommal öltözéket vált, a jelentős súllyal bíró fejdísz és az akár több kilogrammot is elérő nyakékek nagy fizikai megterhelést rónak az arára, azaz az átöltözés gyakorlati célokat is szolgál. Amikor a menyasszony előkerül a fején már a jemeni asszonyok jellegzetes, a szintén gazdagon díszített, arannyal átszótt csúcsos kendőjét viseli.

Az ünneplés tovább folytatódik, miközben a menyasszony azt a ruháját ölti magára, melyben a hennafestési szertartáson fog részt venni. Általában ez az öltözék tájegységenként eltér a jemeni zsidóknál, de abban mindenképp megegyezik, hogy ez egy, a helyi sajátosságokat hordozó, hétköznapi, kényelmesebb viselet. Rachel Sharaby kutatásai azt mutatják,²⁰ hogy az Izraelben élő jemenieknél már elvesztek a hajdani lokális kötődésre jellemző sajátosságok és az izraeli jemeni menyasszonyok általában a sanaa-i zsidók öltözékét viselik ezen ünnepi alkalommal. Interjúalanyom Interjúalanyom családja a fővárosból, Sanaa-ból vándorolt ki Izraelbe, így öltözéke családi szempontból autentikus maradt.

A mellrészén és a karöltőnél drapp színű alapon piros-világosbarna hímzésű csíkokkal díszített fekete köntös alatt fekete nadrágot ölt magára a menyasszony, térdig érő világosbarna – fekete – fehér szín-összeállítású, szögletes mintával hímzett, vastag anyagú térdharisnyával, ún. legging-gel. Fejét a sanaa-i zsidó nők által viselt, fejre simuló, azaz nem csúcsos, vastagabb anyagból készült, világosbarna – fekete – fehér harántcsíkos, a homlokrészen ezüst csüngőkkel, kétoldalt pedig

16 A turbán két oldalára a modern időkben a tórai parancs szerinti két peotot (pajeszt) ragasztanak, mely természetes formájában a jemeni zsidó férfiak jellegzetes ékessége volt.

17 Lényegében a menyasszony teste teljesen be van borítva ruhával és ékszerekkel, a vőlegény pedig szintén rendkívül pompás öltözékben jelenik meg. Mindez a rontó erők előli rejtőzködéshez is hozzájárul, ill. a liminális, a még sehova sem tartozás állapotát fejezi ki.

18 Pl. bazsalikom és ruta

19 Ezt a menetet nevezik zaffeh-nak jemeni judeo-arab nyelven.

20 SHARABY 2006. 23-34.

ezüstláncokba foglalt ezüst háromszög lapokkal ékesített fejfedő kerül. A vállakra omló nagykendő a fekete köntöst mintegy keretbe foglalja.

A vőlegény továbbra is ünnepélyes, de inkább polgári viseletben²¹ ül arája mellé a hennaport tartalmazó tálat is tartalmazó, gazdagon megterített, hennával és más gyógy- és fűszernövényekkel is díszített asztalhoz, ahol a menyasszony édesanyja keveri majd össze a hennaport vízzel, melyhez sok esetben gránátalmát is adnak a sötétebb vörös szín elérése céljából, így elkészítve a festékanyagot a rituáléhoz.

A főasztalánál a menyasszony és vőlegény hozzátartozói foglalnak még helyet, majd a festék elkészülte után elkezdődik a szó szerinti henna-szertartás: a jegyespár kezét befestik hennával, sokszor művészi ábrázolások formájában. A hozzátartozók is kaphatnak festést, persze nem olyan díszeset, mint amilyen az ünnepeltké. Egyes helyeken, valamint a muszlimoknál az a szokás,²² hogy a test henna-festését már napokkal a henna-éjszakája előtt elkezdik, ti. a szép mintázat-hoz kellő idő kell, hogy el ne mosódjon. Ez a díszítés természetesen már inkább szépiészeti, mint mágikus célból történik.

Az ünneplés záróakkordjaként általában a rokonsághoz tartozó asszonyok olyan hagyományos énekeket adnak elő hangszeres kísérettel, mely a szülői háztól búcsúzó fiatal lány megvigasztalására szolgál, de egyúttal az új életbe való örömteli remények, biztatások is kifejeződnek bennük.

Természetesen a henna éjszakájának itt ismertetett szertartásrendje a kivándorlás előtt, a sokszínű jemeni zsidó közösségben a helyi szokásoknak megfelelően jelentősen különbözhetett egymástól, azonban a lényege mindenhol ugyanaz, azaz a liminális állapotban lebegő fiatal nő védelme volt. Nem szabad elfeledkeznünk arról, a nem elhanyagolható tényről, hogy egészen az 1980-as évekig a jemeni zsidó közösségben az egyébként is a társadalmi élet periferiájára szorított nők történelmi okok és a muszlim környezet befolyása miatt egészen fiatalon, tizenéves korban mentek férjhez, amely egyúttal a felnőtté válást is jelentette számukra. A henna éjszakája ilyen módon életük meghatározó eseménye volt, olyan alkalom, melynek során életükben először és utoljára ők álltak az események fókuszpontjában.

Az Izraelben élő, emancipálódott jemeni zsidó származású hölgyek már nem néznek ilyen pszichés kihívás elé, hiszen az esküvőre a legtöbb esetben a kötelező katonai szolgálat után kerül sor. Ha azonban a lányok nem is lennének katonaviselték, mint pl. egy brit vagy amerikai jemeni közösségben, a felnőtté válás nehéz átmenetén már bizonyára korábban túl vannak. A modern, a világban szétszóródott, hagyományőrző zsidó közösségek azonban olyannyira ragaszkodnak a henna éjszakájához, hogy még akkor is megtartják, ha a vőlegény adott esetben askenázi, azaz a henna-szertartást nem ismerő, európai zsidó családból származik, mint ahogyan az interjúalanyaim házastársai esetében is történt. A modern

²¹ Sok esetben a vőlegény a családi hagyományoknak megfelelően a többi férfivel együtt megára ölti a jemeni zsidó férfiak sűrű köntösét a hozzáillő fejfedővel együtt.

²² Magyarországon élő jemeni muszlimok elbeszélése szerint

korban a henna éjszakájának középpontjában már nem a menyasszony, hanem sokkal inkább a jegyespár áll.

A modern kor kihívása már nem az eljegyzési szakasz mint liminális fázis pszichés terhelése. Sokkal inkább szembe kell nézni a jemeni zsidó közösségeknek a beolvadás, a hagyományok elvesztésének fenyegetésével. A henna-rituáléhoz való ilyen mértékű ragaszkodás az identitás megőrzésének fontos eleme. Az ősi, a jemeni zsidók esetében mondhatni évezredek hagyományok ápolása és továbbvitele egy gyakorlatilag eltűnőben lévő értékes és gazdag kultúra továbbélési kísérlete a megváltozott világ uniformizáló sodrásával szemben.

Irodalom

van GENNEP, Arnold

1960 *The Rites of Passage* (transl.: Vizedom, M.B. & Caffee, G.L.), The University of Chicago Press, Chicago.

KLEIN, Isaac

1979 *A Guide to Jewish Religious Practice*, The Jewish Theological Seminary, New York.

de MOOR, Johannes C.

1971 *The seasonal pattern in the Ugaritic myth of Balu, according to the version of Ilmilku, (Alter Orient und Altes Testament)*. Butzon & Bercker, Kevelaer.

TURNER, Victor W.

2008 (1969) *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*, Aldine Transaction, New Brunswick (U.S.A.) & London (U.K.)

SHARABY, Rachel

2006 The Bride's Henna Ritual: Symbols, Meaning and Changes. In.: *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues, No 11, Yemenite Jewish Women* 11-42.

SMITH, Elliott G.

2000 *The Royal Mummies*, Duckworth Publishing Co., London.